

NOTE EPIGRAFICE (V)*

FLORIAN MATEI-POPESCU**

Rezumat: În această nouă serie a notelor epigrafice sunt republicate și comentate două inscripții care se păstrează în colecția Muzeului Național de Antichități, aflată în acest moment la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române din București (nr. 1–2). De asemenea, este publicată și o notă care se referă la un altar descoperit la Novae (Svištov), castrul legiunii *I Italica*, a cărui dedicație a fost greșit înțeleasă de primii editori (nr. 3).

Cuvinte-cheie: Muzeul Național de Antichități; inscripții latine; Moesia inferior; Oescus; Tomis; Novae.

1. UN *PROCURATOR AUGUSTI* NECUNOSCUȚ – MNA L 1234

Bloc de calcar, cu o inscripție fragmentară în limba latină, loc de descoperire necunoscut. Monumentul provine din colecția lui C. Bolliac, fiind prima dată publicat de Gr. Tocilescu și preluat apoi în CIL III. Considerând că întreaga colecție epigrafică a lui C. Bolliac provine din zona Olteniei, inscripția a fost inclusă și în IDR II¹. Blocul este rupt în toate părțile, fiind totuși posibil să se păstreze marginea din stângă, mai ales în partea inferioară, având următoarele dimensiuni: înălțime – 27 cm; lățime – 20 cm; grosime – 12 cm; înălțimea literelor – 3–3,3 cm. Se observă urme de reglaj. Se păstrează patru rânduri, după cum urmează:

Tocilescu 1879, p. 43, nr. 12; CIL III 8046; IDR II 641

[-----]

[PR]AEF·CO[H...]

[T]RIB·COH I ∞ [...]

* Matei-Popescu 2003–2005; Matei-Popescu 2008–2009; Matei-Popescu 2011; Matei-Popescu 2012.

Pentru observații critice, mulțumesc dlui prof. Constantin C. Petolescu și dlui dr. Dan Dana.

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, București; e-mail: florian.matei@gmail.com.

¹ Vezi comentariul din IDR II, 247.

[P]RAEF·AL[AE ...]

PROC·AV[G ...]

[-----]

Ne aflăm, fără umbră de îndoială, în fața unei inscripții care redă cariera unui membru al ordinului ecvestru, ea fiind astfel înțeleasă de toți editorii. Având în vedere starea fragmentară, nu putem fi siguri de caracterul acestei inscripții. Preferăm, așadar, să nu întregim abrevierile. Cariera cavalerului este redată în ordine directă; astfel, aflăm că a fost mai întâi prefect al unei *cohors quingenaria*, apoi tribun al unei *cohors I milliaria*. Se poate observa o ligatură între H și I, prin prelungirea hastei drepte a literei H, iar numeralul este marcat și printr-un *sicilicus*. De asemenea, se observă destul de clar jumătatea din stânga semnelui pentru *milliaria*. Următorul moment al carierei sale este prefectura unei *ala*, iar ultimul moment al carierei înregistrat pe acest fragment este postul de *procurator Augusti*. Cel mai probabil, întrucât inscripția este fragmentară, cariera acestuia a continuat și cu alte posturi specifice carierelor procuratoriene.

În general, prima procuratelă, imediat după efectuarea milițiilor ecvestre, era de mai mică anvergură, ea putând fi echivalată și cu *praefectura* unei flote provinciale, cum ar fi *classis Flavia Moesica* (vezi e. g. cariera lui M. Petronius Honoratus, din timpul domniilor lui Hadrian și Antoninus Pius²) sau cu subpraefectura cohortelor de vigili, urmând apoi procuratele provinciale. Ar fi posibil ca această însărcinare să fie menționată în partea pierdută a inscripției, deși dispunerea pe piatră a milițiilor ecvestre nu permite să întrevădem un spațiu foarte mare la dreapta și la stânga literelor păstrate. Totuși, dacă numele trupei de cavalerie este de mai mici dimensiuni, având evident și o abreviere compusă din maxim 3–4 litere, teoretic ar exista spațiu pentru menționarea însărcinării precedente funcției procuratoriene. Inscripția, fiind ruptă în partea de jos, nu vom putea ști dacă în partea pierdută vor fi fost menționate și alte funcții.

Având în vedere faptul că inscripția se păstrează în colecțiile MNA, în IDR II s-a presupus că ar putea fi vorba de un *procurator Daciae inferioris*³. În același timp, este mai greu de crezut că inscripția ar putea proveni din Dobrogea, întrucât fusese achiziționată înainte de anul 1878, când Dobrogea a devenit parte a României. În aceste condiții, ea ar putea proveni fie din Oltenia, după cum a fost propus în IDR II, fie, mai degrabă, de la sudul Dunării, fiind vorba, cel mai probabil, de un *procurator Augusti Moesiae inferioris*. Postul de *procurator Daciae inferioris* era de rang ducenar (salariu de 200.000 de sesterti)⁴, pe când cel

² CIL VI 1625 a, b = ILS 340; Pflaum 1960, p. 283–286, nr. 117.

³ Vezi comentariul din IDR II, p. 248.

⁴ Piso 1993, p. 38; Piso 2013, p. 3

de *procurator Moesiae inferioris* era centenar (salariu de 100.000 de sesterti)⁵. Centenar a fost apoi postul de procurator financiar al Daciei Malvensis, după 168⁶.

Sediul procuratorului presidial al Daciei Inferior, precum și al celui financiar, s-a aflat la *Romula–Malva*⁷, singurul municipiu și apoi colonia din provincie (statutul Sucidavei rămâne în continuare incert⁸). Totuși, niciuna dintre inscripțiile descoperite la Romula nu a făcut parte din colecția Bolliac.

Fiind parte a unei colecții, ar putea proveni, teoretic, și din zona provinciei Dacia Superior. Din colecția Ghica, se păstrează la MNA un fragment de coloană de marmură în care apare Herennius Gemellinus, *procurator Augustorum duorum et agens vice praesidis*, și care provine, fără urmă de îndoială, de la Sarmizegetusa⁹. Totuși, este mai greu de crezut că fragmentul aici în discuție ar putea proveni de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Pentru provincia Moesia inferior, nu se cunoaște locul unde rezida procuratorul financiar. Pe baza altarului dedicat la Tomis lui P. Aelius Hammonius, procurator al Moesiei inferior pe timpul împăratului Gordian III (în jur de 240–242/243), de către libertul imperial Catullinus, se poate presupune că sediul procuratorului va fi fost la Tomis¹⁰. Totuși, Catullinus fiind libert imperial, era bineînțeles în serviciul fisco imperial în calitate de *librarius*. Fisco imperial va fi avut fără îndoială un sediu și la Tomis, una dintre căile cele mai importante de intrare și ieșire din provincia Moesia inferior, dar acest lucru nu înseamnă că procuratorul rezida în acest oraș. Este foarte posibil ca acest sediu al fisco imperial de la Tomis să fi fost condus chiar de acest Catullinus. De aceea, cred că putem exclude această inscripție din discuția privind sediul central al procuratorului financiar al provinciei Moesia inferior¹¹.

⁵ AE 1998, p. 282, r. 4 (Lavinium, Pratica di Mare): *proc. C Moes(iae) inf(erioris)*. Vezi încă și următoarele cariere: a) cariera lui P. Aelius Hammonius, care a ajuns în această poziție după ce a fost *praefectus classis Flaviae Moesicae*, post sexagenar și care a devenit după aceea *procurator provinciae Daciae Apulensis*, tot de rang centenar, Piso 2013, p. 240–245, nr. 104 și *infra*, nota 6; b) cariera lui C. *Titius Similis*, care după ce a fost procurator al Moesiei inferior, înlocuind pentru scurt timp chiar guvernatorul provinciei (*eiusdem provinciae ius gladii*), a devenit apoi *procurator Lusitaniae et Vettoniae*, rang ducenar, CIL II 484 = ILS 1372; Pflaum 1960, p. 856–858, nr. 330; c) cariera lui M. *Valerius Maximianus*, unde se menționează că salariul i-a fost crescut, deși ocupa tot un post centenar, AE 1956, 124 = IDRE II 445, r. 13–14: *praep(osito) equit(ibus) gent(ium) Marcomannor(um) Narist(arum) Quador(um) ad vindictam Orientalis motus pergentium honor(e) centenariae dignitatis, aucto salario adeptus procurationem Moesiae inferioris*, Pflaum 1960, p. 476–494, nr. 181 bis; Piso 1993, p. 224–235, nr. 53.

⁶ Piso 1993, p. 85; Piso 2013, p. 4.

⁷ Piso 1993, p. 40–41. Despre *Romula–Malva*, vezi Petolescu 2011, p. 99–102, nr. 12 și p. 106–109, nr. 14, cu întreaga bibliografie, dar considerând că avem de-a face cu două orașe diferite.

⁸ Vezi, în ultimă instanță, Petolescu 2011, p. 102–106, nr. 13.

⁹ CIL III 1625 = IDR II 640 – unde se presupune eronat că ar putea proveni de la Romula = IDR III/2, 342 – MNA L 1245. Despre acest personaj, vezi Piso 2013, p. 201–204, nr. 97.

¹⁰ IGRR I 623 = ISM II 106; Pflaum 1960, p. 854–855, nr. 329; Piso 2013, p. 240–245, nr. 104.

¹¹ Vezi deja, în acest sens, Piso 2013, p. 243, nota 20.

Având în vedere celelalte exemple din zona provinciilor de la Dunărea de Jos¹², ne putem aștepta ca sediul procuratorului să se fi aflat, mai degrabă, în singura *colonia* romană din Moesia inferior, și anume *colonia Ulpia Oescus*. De altfel, în colecția epigrafică a MNA se mai află destule monumente descoperite la Oescus și care au ajuns la nordul Dunării fie în epoca medievală, fie, mai degrabă, în cea modernă¹³. Credem, astfel, că putem presupune cu oarecare siguranță că această inscripție provine de la Oescus, fiind astfel o dovadă că sediul procuratorului financiar al Moesiei Inferior se afla aici.

În acest sens, se poate aduce în discuție o altă inscripție, extrem de fragmentară, descoperită la Oescus, și care pare a atesta prezența unui procurator al Moesiei inferior¹⁴. Din păcate, lectura nu este sigură, dar, având în vedere că acest personaj a fost și *comes Augusti* într-o expediție necunoscută, trebuie să fi fost unul important. Întrucât nu se poate susține că un asemenea personaj, ajuns în imediata apropiere a curții imperiale, va fi fost originar din Oescus, cel mai normal ar fi să considerăm că inscripția i-a fost dedicată de colonia Oescus unui fost *procurator Moesiae inferioris*.

În sprijinul prezenței procuratorului Moesiei inferior la Oescus, mai pot fi aduse și două inscripții în limba greacă, descoperite în sanctuarul lui Asclepius și al Cavalerului Trac de la Glava Panega¹⁵, localitate situată la aproximativ 100 km S, pe râul Panega, un afluent de mici dimensiuni al râului Iskăr. Una dintre inscripții este o dedicație a lui Αὐρ(ήλιος) Λικίννιος β(ενε)φ(ικιάριος) ἐπιτροπικός¹⁶, iar cea de-a doua este tot o dedicație, a unui *beneficiarius fisci*: Μαρτεῖνος

¹² Procuratorul financiar al Daciei Superior și apoi al Daciei Apulensis a avut sediul la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Piso 1993, p. 38, 90); sediul procuratorului financiar al Daciei Porolissensis a fost la Napoca (municipiu încă de pe timpul lui Hadrian; Piso 1993, p. 91) și nu la Porolissum; sediul procuratorului prezidial al Daciei Inferior și apoi al procuratorului financiar al Daciei Malvensis a fost la Romula–Malva (la fel municipiu de pe timpul lui Hadrian; Piso 1993, p. 40, 91). În Moesia Superior, mai multe inscripții atestă prezența procuratorilor la Viminacium (IMS II 67; IMS II 123), dar este puțin probabil ca procuratorul să fi avut același sediu cu guvernatorul provinciei. Putem lua însă în considerare Ratiaria, colonia din vremea lui Traian sau chiar Scupi, colonia din vremea lui Vespasian. Totuși, Ratiaria era situată pe Dunăre și la capătul drumului (la fel ca Viminacium) ce ducea la Naissus și de acolo mai departe spre Dalmatia sau Macedonia, ceea ce ar putea constitui argumente importante în favoarea acesteia.

¹³ Vezi mai ales inscripția în onoarea lui *T. Iulius Capito, conductor publici portorii Illyrici et ripae Thraciae*, CIL III 753 (7429) = ILS 1465 = ILB 20 = IDRE II 319, descoperită în ruinele cetății Turnu Măgurele. În același loc a fost descoperită și o dedicație către împăratul Decius (MNA L 160), care provine și ea, fără urmă de îndoială, de la Oescus, CIL III 12351 = IDR II 639. Tot de la Oescus ar putea proveni și CIL III 8048 (MNA L 404), în care este menționat un *beneficiarius Tironis legati*, probabil un legat al legiunii V Macedonica (*T. Calestrius Tiro*, AE 1965, 320; 1966, 485; Petolescu 1985), precum și stela funerară a lui *Q. Philippicus Q. f. signifer legionis V (Macedonicae)* (MNA L 511), descoperită la Sucidava, CIL III 14429 = IDR II 203.

¹⁴ ILB 15: [---] / [---]ELMA [---] / [---]INFER PRO[---] / [---]COMITI A[VGVSITI? ---].

¹⁵ Despre sanctuar, vezi Oppermann 2006, p. 147–153.

¹⁶ IGRR I 1398 = IGB II 514 = CGLBI 625: Super anaglypho: Κυρίω Ἀσκληπιῶ Σαλδοουσ(σηνω); sub anaglypho: Αὐρ(ήλιος) Λικίννιος β(ενε)φ(ικιάριος) / ἐπιτροπικός εὐχῆν / ἀνέθηκεν.

φίσκου β(ενε)φ(ικιάριος)¹⁷. Totuși, prezența acestor *beneficarii* ar trebui legată de posibila existență în această zonă a unui domeniu al fiscoi imperial sau chiar în legătură cu presupusul domeniu imperial din jurul localității Gabare, aflat sub administrarea unui cavaler (aproximativ 63 km SV de Oescus)¹⁸.

Evident, funcția de procurator al Moesiei inferior nu putea fi ocupată imediat după efectuarea milițiilor ecvestre, dar inscripția este fragmentară, ultima însărcinare fiind menționată în partea pierdută a acesteia.

În concluzie, credem că această inscripție a fost adusă de la sudul Dunării, cel mai probabil de la Oescus, unde se va fi aflat sediul procuratorului financiar al provinciei Moesiei Inferior.

2. O INSCRIPȚIE FUNERARĂ A UNUI VETERAN DE LA TOMIS – MNA L 821

Fragment de placă de marmură cu o inscripție funerară, descoperită în condiții necunoscute la Tomis, către sfârșitul secolului al XIX-lea, cu următoarele dimensiuni: înălțime – 22 cm; lățime – 20 cm; grosime – 6 cm; înălțimea literelor – 4,5 cm. Inscripția a fost publicată prima dată de Gr. Tocilescu și preluată apoi în CIL III și în ISM II¹⁹ cu următorul text:

Tocilescu 1884, p. 7, nr. 17; CIL III 7555; ISM II 250 (fără foto, desene după AEM)

[-----]

[---]vete[ranus]

[leg(ionis) I] Ita[llicae vi-]

[xit] an(nis) LVI [---]

[-----]

Revăzând inscripția, pe care, întrucât nu a oferit o fotografie, editorul volumului ISM II probabil nu a verificat-o, se poate observa că numeralul păstrat

¹⁷ IGR I 1399 = IGB II 515 = CGLBI 623: Super anaglypho: Ἀσκληπιῶ καὶ Ὑγείῃ; sub anaglypho: Μαρτεῖνος φίσκου β(ενε)φ(ικιάριος). Atestarea unui *fisci beneficiarius* este unică, cel mai probabil, așa cum fost deja propus, și în acest caz trebuie înțeles *beneficiarius procuratoris* (CGLBI, p. 478: „Wir kennen diese Funktion bisher nur aus dieser Inschrift; denkbar wäre eine unkorrekte Wiedergabe der Bezeichnung *beneficiarius procuratoris*”).

¹⁸ Gerov 1953, 372, nr. 260, 261 (= CIL III 12389, în această inscripție ar putea fi vorba chiar de un procurator al provinciei Moesia inferior, al cărui nume va fi figurat în partea pierdută a inscripției); Gerov 1988, p. 73–74; Băltăc 2011, p. 179. Acest domeniu nu poate fi legat însă de presupusul domeniu imperial din teritoriul coloniei Oescus, acel *saltus*, atestat epigrafic, fiind domeniu public al coloniei (Bartels 2008).

¹⁹ În ISM II se trimite greșit la CIL III 6555, fiind vorba de fapt de CIL III 7555.

este mai degrabă *LXI*[...?], și nu *LVI*. Punctul de întâlnire al celor două brațe ale primei litere pare a fi situat puțin mai sus, ceea ce ar pleda pentru litera *X*. Sub acest rând se mai pot observa câteva litere, din păcate imposibil de citit cu excepția literei *D*. De asemenea, în primul rând pare a fi un spațiu între litera *T* de la *VET* și următorul cuvânt, putându-se citi: *VET L[EG]*. Pe baza acestor observații, textul inscripției se poate întregi în felul următor:

[-----]
 [---] *vet(eranus) l[eg(ionis)]*
 [I] *Ita[l(icae) vix(it)]*
an(nis) LXI[...?]
 [---] *D* [---]
 [-----]

Inscripția datează mai degrabă din perioada cuprinsă între jumătatea secolului al II-lea și jumătatea secolului al III-lea, și nu de la sfârșitul secolului al III-lea, cum a fost propus în ISM II, atestând așezarea, undeva în teritoriul Tomis-ului, a unui veteran al legiunii care staționa la *Novae*²⁰.

3. UN EPITET „FANTOMĂ” AL DIANEI ÎNTR-O INSCRIPȚIE DE LA NOVAE

Cu ocazia săpăturilor executate de arheologii polonezi în zona *valetudinarium*-ul castrului legiunii I Italica de la *Novae* (Svištov, Bulgaria) au fost descoperite mai multe monumente epigrafice, cele mai multe dedicate lui Aesculapius și Hygiei²¹. Printre acestea și un altar de calcar, păstrat aproape integral, descoperit într-un canal care traversa așa-zisa villa „orientală”, evident refolosit ca material de construcție într-o epocă mai târzie. Altarul are următoarele dimensiuni: înălțime – 24, 6 cm; lățime – 18, 5 cm; grosime – 17, 3 cm; înălțimea literelor – 1,9–3,6 cm. Altarul este scris pe fața anterioară și pe latura din stânga, literele fiind gravate destul de rudimentar, cu influențe evidente din scrierea cursivă. Inscripția este transcrisă în felul următor în *editio princeps* și reluată în AE²²:

²⁰ Pentru prezența veteranilor și a armatei romane în zona cetăților vest-pontice, vezi în ultimă instanță Matei-Popescu 2014.

²¹ Bunsch, Kolendo, Żelakowski 2003, p. 43–44. Vezi acum articolul de sinteză Dyczek, Kolendo 2010.

²² Inscripția mi-a fost adusă în atenție de Radu Ardevan, cu prilejul sesiunii de comunicări de la Caransebeș (februarie 2014), când a încercat să identifice posibilul epitet al Dianei. În discuțiile ce au urmat, am expus propunerea mea de lectură și interpretare.

Bunsch, Kolendo, Żelakowski 2003, p. 59–60, nr. 7, fig. 6, a–c; pl. XIV, nr. 3a–3b;
AE 2004, 1249

A. *Iov[i] e[t]*
Dia(nae) Bu(---)

C(aius) Curt(ius)

Veg(etus) p̄o(suit)

B. *vet(e)ra[n(us)]*

leg(ionis) I It-

alica(e)

Autorii sunt de părere că avem de-a face cu un altar dedicat lui Iupiter și Dianeii, care poartă un epitet până acum necunoscut, *Bu(---)*, considerat a fi de origine tracică. Există însă două elemente care pun la îndoială această interpretare.

În primul rând, abrevierea cu totul neobișnuită a numelui zeiței, cu foarte puține atestări – în baza de date a inscripțiilor latine Clauss / Slaby (Epigraphik-Datenbank Clauss/Slaby: http://db.edcs.eu/epigr/epi_de.php) am găsit numai șapte atestări la nivelul imperiului, ceea ce este fără îndoială insignifiant la numărul imens de inscripții dedicate Dianeii.

În al doilea rând, revăzând fotografiile și desenele puse la dispoziție de către cei care au publicat această inscripție, am observat că toate cuvintele sunt separate prin câte un punct la mijloc, or acesta lipsește exact între grupul de litere DIA și următoarele două litere: BV. Este astfel mai normal să considerăm că literele compun un singur cuvânt: DIABV = *diabu(s)*, forma vulgară a dativului plural *deabus*. Aceste zeițe nenumite pot fi, în acest context, Iuno și Minerva, altarul fiind astfel ridicat pentru triada capitolină. Forma vulgară *diabu(s)* este atestată în câteva rânduri – patru ocurențe în baza de date mai sus citată – confuzia dintre *e* și *i* fiind atestată pe larg în latina dunăreană²³. Această confuzie este una dintre caracteristicile de bază ale latinei vulgare, ținând cont de faptul că cele două vocale sunt foarte apropiate din punctul de vedere al timbrului.

Lectura primelor două rânduri de pe fața anterioară devine astfel: *Iov[i] e[t]* / *diabu(s)*.

²³ Mihăescu 1960, p. 60–63; Stati 1961, p. 37–40; Mihăescu 1978, p. 172–174.

Fig. 1. București. MNA L 1234.

Fig. 2. București. MNA L 821.

EPIGRAPHIC NOTES (V)

ABSTRACT

1. An unknown *procurator Augusti* – MNA L 1243

Into a much damaged inscription from the epigraphic collection of the National Museum of Antiquities, nowadays at “Vasile Pârvan” Institute of Archaeology, Bucharest, an equestrian career is preserved. The unknown Roman knight is attested as reaching the function of *procurator Augusti* after he accomplished the three equestrian militias. Taking into account that the inscription is kept in Bucharest, it was probably discovered in Moesia inferior, at Oescus, being probably the *procurator* of the Moesia inferior province. This inscription is therefore the needed proof that the siege of the *procurator* of this province was at Oescus, the only *colonia* of the province.

2. A funerary inscription of a veteran from Tomis – MNA L 821

This short note takes into account an inscription that seemed to have been lost according to ISM II 250. I was able to find the stone in the the epigraphic collection of the National Museum of Antiquities, nowadays at “Vasile Pârvan” Institute of Archaeology, Bucharest, and I provide a little different reading.

3. A “phantom” epithet of the Diana Goddess into an inscription from Novae

Sometime ago a small altar, discovered during the Polish archaeological excavations from Novae, was published. The given reading is however misleading. It took into consideration an unknown epithet of the Diana Goddess – *Dia(nae) Bu()*. I propose instead a simple solution: *diabu(s)*. The middle separation point, which appears everywhere on the altar, is missing exactly here. This is a clear indication that the two groups of letters must be read together. This altar was therefore dedicated to the Jupiter and to the other Goddesses, highly probably Juno and Minerva, the Capitoline Triad.

Keywords: National Museum of Antiquities; Latin inscriptions; Moesia inferior; Oescus; Tomis; Novae.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Bucharest. NMA L 1234.

Fig. 2. Bucharest. NMA L 821.

BIBLIOGRAFIE

- Bartels 2008 Bartels, J., *Was tat der praefectus saltus? Städtlicher Grundbesitz und seine Verwaltung in der römischen Kolonie Oescus*, ZPE 167, p. 276–282.
- Băltăc 2011 Băltăc, A., *Lumea rurală în provinciile Moesia inferior și Thracia (secolele I–III p.Chr.)*, București.
- Bunsch, Kolendo, Żelakowski 2003 Bunsch, E., Kolendo, J., Żelakowski, J., *Inscriptions découvertes entre 1998 et 2002 dans les ruines du valetudinarium à Novae*, ArchWarszawa 54, p. 43–64.
- Dyczek, Kolendo 2010 Dyczek, P., Kolendo, J., *Archaeological and Epigraphical Sources for the Cult of Aesculapius and Hygia in the Army Hospital at Novae*, ArchWarszawa 61, p. 35–46.
- Gerov 1953 Gerov, B., *Romanizmat međdu Dunava i Balkana ot Hadrian do Konstantin Veliki*, GSU.FF 47, p. 17–409.
- Gerov 1988 Gerov, B., *The landownership in Roman Thracia and Moesia (1st-3rd century)*, Amsterdam.
- Matei-Popescu 2003–2005 Matei-Popescu, Fl., *Note epigrafice (I)*, SCIVA 54–56, p. 303–312.
- Matei-Popescu 2008–2009 Matei-Popescu, Fl., *Note epigrafice (II)*, SCIVA 59–60, p. 241–245.
- Matei-Popescu 2011 Matei-Popescu, Fl., *Note epigrafice (III)*, SCIVA 62, 3–4, p. 265–273.
- Matei-Popescu 2012 Matei-Popescu, Fl., *Note epigrafice (IV)*, SCIVA 63, 3–4, p. 305–312.
- Matei-Popescu 2014 Matei-Popescu, Fl., *The Western Pontic Greek Cities and the Roman Army*, în Cojocaru, V., & Schuler, C., (ed.), *Die Außenbeziehungen pontischer und kleinasiatischer Städte in hellenistischer und römischer Zeit*, Stuttgart, p. 173–208.
- Mihăescu 1960 Mihăescu, H., *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București.
- Mihăescu 1978 Mihăescu, H., *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, București – Paris.
- Oppermann 2006 Oppermann, M., *Der thrakische Reiter des Ostbalkanraumes im Spannungsfeld von Graecitas, Romanitas und lokalen Traditionen*, Langenweißbach (Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 7).
- Petolescu 1985 Petolescu, C.C., *Tiro leg(atus) (CIL III 8048)*, ZPE 58, p. 207–210.
- Petolescu 2011 Petolescu, C.C., *Villes de la Dacie romaine*, Dacia N.S. 54, p. 83–109.
- Pflaum 1960 Pflaum, H.-G., *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, I–III, Paris.
- Piso 1993 Piso, I., *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn (Antiquitas 1. Abhandlungen zur Alten Geschichte 43).
- Piso 2013 Piso, I., *Fasti provinciae Daciae II. Die ritterlichen Amtsträger*, Bonn (Antiquitas 1. Abhandlungen zur Alten Geschichte 60).
- Stati 1961 Stati, S., *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București.
- Tocilescu 1879 Tocilescu, Gr.G., *Inschriften aus Rumänien*, AEM 3, p. 40–46.
- Tocilescu 1884 Tocilescu, Gr.G., *Neue Inschriften aus der Dobrudscha und Rumänien*, AEM 8, p. 1–34.

ABREVIERI

- ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
Acta Terrae Fogarassiensis – Acta Terrae Fogarassiensis. Anuarul Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș
AÉ – Anné Épigraphique, Paris
AEM – Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Osterreich-Ungarn, Viena
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AnB – Analele Banatului, Timișoara
AnD – Analele Dobrogei, Constanța
AnȘUIași – Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza”, Iași
AJN – American Journal of Numismatics, Boston
ANRW – H. Temporini, W. Haase (ed.), Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschungen, Berlin – New York, 1978–
Antiquity – Antiquity, University of York
Apulum – Acta Musei Apulensis, series Archaeologica et Anthropologica, Alba Iulia
ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArchWarszawa – ArchWarszawa – Archeologia. Rocznik IHKM, Varșovia
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București
ArhSb – Arheologičeskij Sbornik Gosudarsvtennyj Ermitaž, St. Petersburg
Banatica – Banatica, Muzeul județean Reșița, Reșița
BAR – British Archaeological Reports, Oxford
BCȘS – Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Arheologie – Istorie – Muzeologie
BerRGK – Berichte der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Arhaologischen Institutes, Frankfurt am Main
BJ – Bonner Jahrbucher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande, Bonn
BMTAGiurgiu – Buletinul Muzeului „Teohari Antonescu”, Giurgiu
Britannia – Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies, National Museum of Wales
CaieteARA – Caietele ARA. Revistă de Arhitectură, Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, București
CAMNI – Cercetări arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
Carnuntum Jahrbuch – Carnuntum Jahrbuch. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte des Donauraumes, Viena
Carpica – Carpica, Complexul muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CepR – C. C. Petolescu, Cronica Epigrafică a României, SCIVA, București
Chiron – Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
CIGD – Ligia Ruscu, *Corpus inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Debrecen, 2003
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza”, Iași
CRAI – CRAI – Comptes-Rendus de l’Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris
SCIVA, tomul 65, nr. 3–4, București, 2014, p. 395–397

- Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; serie nouă N.S. (nouvelle série); *Révue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne*, București
- Danubius – Danubius. Revista Muzeului de Istorie, Galați
- Dialogues d'histoire ancienne – Dialogues d'histoire ancienne, Paris – Atena
- Drobeta – Drobeta, Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta–Turnu Severin
- EDR S.N. – Ephemera Daco-Romana, Serie nouă, București
- EphemNap – Ephemera Napocensis, Cluj-Napoca
- Gallia – Gallia. Archéologie de la France antique, Paris
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Institut, Berlin
- GSU.FF – Godišnik na Sofjskija Universitet. Filologički Fakultet, Sofia
- Historica – Historica, Iași
- Hyperboreus – Hyperboreus. Bibliotheca Classica Petropolitana, St. Petersburg
- IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București
- IDRE – Constantin C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I-II*, București, 1996–2000
- IGLR – Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
- ILD – C.C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
- Il Mar Nero – Il Mar Nero, *Annali di archeologia e storia*, Roma – Paris
- ILS – H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae I–III*, Berlin, 1892–1916
- ISM – *Inscripțiile din Scythia Minor*, București
- Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
- Klio – Klio. Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig
- Latomus – Latomus. Revue d'études latines, Bruxelles
- Jahrb.DAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Institut, Berlin
- JHR – Journal of Hellenic Studies, University of Leeds
- JÖAI – Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena
- JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
- Marisia – Marisia, Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
- MCA (Materiale) – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MEFRA – Mélanges de l'École Française de Rome, Paris – Roma
- Mitt.DAI – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institut, Berlin
- PAS – Prähistorische Archäologie Südosteuropas, Berlin
- PBF – Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
- PIR – *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, 1898–
- PME – H. Devijver, *Prosopographia militarium equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I–V, Leuven, 1976–1993
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
- Potaissa – Potaissa. Revista Muzeului de Istorie Turda
- Proc.Brit.Acad. – Proceedings of the British Academy, Oxford
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
- RA – Revue Archéologique, Paris
- REG – Revue des Études Grecques, Paris
- Revista Bistriței – Revista Bistriței, Bistrița
- RFIC – Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica, Torino
- RGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
- RMD – M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, Londra, 1978, 1985
- RPAN – Revista de Preistorie și Antichități Naționale, București/Cluj
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, București

- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
Sargetia – Sargetia, Acta Musei regionalis Devensis, Deva
SCA – Studii și Cercetări de Antropologie, București
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923–
SJ – Saalburg Jahrbuch, Saalburg
SovArch – Sovetskaja Arheologija, Moscova
StCl – Studii Clasice, București
Studia Historica. Historia antigua – Studia Historica. Historia antigua, Universidad de Salamanca
Studia Thracica – Studia Thracica. Institut po trakologiiia. Bulgarskata akademiia na naukite, Sofia
TD – Thraco-Dacica, București
Terra Sebus – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis, Muzeul Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
Tibiscum – Tibiscum. Acta Musei Carasebesiensis, Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de graniță Caransebeș
Tibiscus – Muzeul Banatului, Timișoara
Transylvanian Review – Transylvanian Review, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca
Tyche – Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

